

συγκρίνει τὴν μίαν πρὸς τὴν ἄλλην, ἐν τῇ συγκρίσει δὲ ταύτῃ βλέπει τὴν μὲν ὡς μικροσκοπικὸν σημεῖον παρὰ τὴν δέ. Ἄλλ' ἕκαστος ἐμφορούμενος τῆς ἰδέας τῆς αἰωνιότητος θεωρεῖ ἀτελεῖ πᾶσαν εὐδαιμονίαν πεπερασμένην. Ὅπως ἀπολαύση αὐτῆς πλήρως, δεῖον νὰ περιορίσῃ τὴν φαντασίαν αὐτοῦ εἰς τὰ ὅρια τοῦ γηίνου βίου· ἀλλ' ἡ καρδιά ἡμῶν καὶ ἡ σκέψις μεταγούσιν ἡμᾶς πρὸς τὴν αἰωνιότητα, ἄλλως τε ὅπως δώσωμεν εἰς τὸν βίον ἡμῶν ὑψηλοτέραν καὶ εὐγεστεράν σημασίαν πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν ὡσεὶ προωρίσθη οὗτος διὰ τὴν αἰωνιότητα. Ἡ ἰδέα λοιπὸν αὕτη ἀναποδράστως παρουσιάζεται εἰς ἡμᾶς, ἀναγκάζουσα νὰ κατανοῶμεν τὴν σμικρότητα τῆς ὑπάρξεώς μας καὶ ἐπομένως θλίβουσα ἡμᾶς. Οὕτω ἡ διάρκεια τοῦ βίου ἡμῶν, ἥτις εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὴν φυσικὴν ἡμῶν ἰδιοσυστασίαν, δὲν εἶνε καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς σκέψεως ἡμῶν καὶ τῆς ψυχῆς. Ὡς ὀργανικὰ ὄντα ἐζήσαμεν ἱκανῶς ἂν διανύσωμεν τὴν μέσσην τοῦ βίου ἡλικίαν, ἀλλ' ὡς νοητικὰ ὄντα συγκρίνοντα τὸ σχετικὸν πρὸς τὸ ἀπόλυτον καὶ ἐνοοῦντα τὴν ἄπειρον αἰωνιότητα ἐζήσαμεν μίαν μόνην ἡμέραν καὶ αἰῶνα ἔτι ζήσαντες, καὶ ἂν ἡ τελευταία ὥρα τοῦ ἐπὶ γῆς βίου ἡμῶν εἶνε συγχρόνως ἡ τελευταία ὥρα τοῦ τελείου ἡμῶν βίου. Οὕτω δὲ τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν δυσαναλόγου οὕτης πρὸς ὃ, τι θεωροῦμεν εἰς εὐλογον διάρκειαν δυνατῆς ὑπάρξεως, τὸ βραχὺ τῆς ζωῆς εἶνε δυστύχημα· καὶ ἐκ τούτου δ' ἔτι ἡ ἐντελεστερά εὐτυχία εἶνε σικὰ εὐτυχίας, ἂν μὴ ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ νοησωμέν τι πέραν τοῦ γηίνου βίου.

Συναγόντες λοιπὸν πάσας τὰς ρηθείσας ἰδέας ὀρίζομεν τὴν εὐτυχιάν ὡς «τὴν ἀρμονικὴν καὶ διαρκῆ ἀνάπτυξιν πασῶν ἡμῶν τῶν δυνάμεων ἐν τῇ μάλλον ὑπερόχῳ αὐτῶν ἐνεργείᾳ».

Paul Janet.

K*

ΓΕΩΠΟΝΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ἐπισημασθέντος ὅτι ἡ γεωργία ὑπῆρξεν ἀνεκαθεν μήτηρ καὶ τροφὸς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀνάγκη πάσης οἰκονομικῆς εὐεξίας πηγὴ, εἶνε γνωστὸν καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς μὴ ἐπέξεληθόντας τὰ ἔπη τοῦ Ἀσκραίου αἰοδοῦ καὶ τὸν «Οἰκονομικόν» τοῦ Ξενοφῶντος, ἵνα μὴδὲν εἴπωμεν περὶ τῶν «Γεωπονικῶν» τῶν βυζαντινῶν χρόνων. Ὁ Καβούρ καὶ ὁ Βίσμάρκ, πρὶν πρωταγωνιστήσωσιν ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ διπλωματίᾳ, ἠνδοκίμησαν ἐν τῇ γεωπονικῇ τέχνῃ, ἀμφοτέροι δὲ ὁμολογοῦσιν ὅτι ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ τις εὐδόκιμος πολιτικὸς πρὶν ἀποδειχθῇ εὐδόκιμος ἀγρονόμος. Καὶ ἂν μὴ εἶναι ὄλως ἀληθές, δὲν εἶναι ἅμως καὶ ὄλως ἀπίθανον τὸ παρὰ τινος δημοσιολόγου ἐσχάτως λεχθέν

περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς νοτιοανατολικῆς χερσονήσου. Ἐρωτηθεὶς οὗτος, πότεροι θὰ κατισχύσωσιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, οἱ βραδεῖς καὶ ἀμβλείς τὸν νοῦν Βούλγαροι, ἢ οἱ ὀξεῖς τὸ πνεῦμα καὶ «ἔξυπνοι» Ἕλληνες, ἀπεκρίνατο ἀνενδοιάστως οἱ Βούλγαροι. Διατί; Διότι ἐν μὲν τῇ Βουλγαρίᾳ οὐδὲ ἐλαχίστη γῆς μοῖρα ὑπάρχει ἀγεώργητος, ἐν ᾧ τῆς Ἑλλάδος ἡ πλείστη κείται χέρσος. Σοφώτατα καὶ διδακτικώτατα περὶ γεωργίας παραγγέλματα ἐξήγγειλεν ἐκάστοτε ὁ Καβούρ, καὶ πολιτευόμενος καὶ ἰδιωτεύων. Ἐνια τῶν παραγγέλματων τούτων παρατιθέμεθα ἐνθάδε κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον συνοπτικῶς. «Ἐν τῇ γεωργίᾳ ἐκεῖνος κατ' ἐξοχὴν εὐδοκίμει, ὅστις διέπει καὶ ἐπιβλέπει μόνος τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας». «Ὅτι ἡ ἔλλειψις κεφαλαίων εἶναι ἐκ τῶν κυριωτάτων αἰτιῶν τῆς μικρᾶς ἐπιδόσεως τῆς γεωργίας, γνωστὸν τοῖς πᾶσιν· ἐξετάσατε τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν πασῶν τῶν χωρῶν καὶ θὰ ἴδητε ὅτι ἀπανταχοῦ αἱ γαῖαι εἶναι μείζωνος ἢ ἐλάσσονος τιμῆς ἄξια ἀναλόγως πρὸς τοὺς ἀποφερομένους καρποὺς καὶ ἀναλόγως πρὸς τὴν πληθὺν ἢ τὴν ὀλιγότητα τῶν κεφαλαίων». «Πᾶσα ἐπιχείρησις, τείνουσα εἰς ἀλλοίωσιν τῶν παλαιῶν ἐθίμων τῶν γεωργῶν, προσκόπτει συνήθως εἰς τὴν ἀντίπραξιν τοῦ ὑπὸ πολλῶν προλήψεων ταλαιπωρουμένου ἀγροτικῷ πληθυσμοῦ». «Ἡ ἄμεσος ἀνάμιξις τῆς κυβερνήσεως διὰ συστάσεως βραβείων καὶ ἄλλων χορηγιῶν, εἶναι, κατ' ἐμὴν κρίσιν, βλαβερά· πέποιθα ὅτι οἰαδῆποτε ἀγρονομικῇ ἐπιχείρησις, τυγχάνουσα τῆς κυβερνητικῆς ἐπικουρίας, ἐμπνέει εἰς τοὺς ἀγρότας ὑποψίαν καὶ δυσπιστίαν, οὐδεμίαν δὲ ἐμποιεῖ αὐτοῖς εὐγενῆ παρόρμησιν. Συντελεστικώτεροι πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας εἶναι αἱ ἀγροτικαὶ ἐκθέσεις, δι' ὧν ἔρχονται πρὸς ἀλλήλους εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ συνάφειαν οἱ γεωργοὶ πολλῶν δήμων καὶ ἐπαρχιῶν. Τὸ μέγιστον ἐμπόδιον εἰς τὴν προκοπὴν τῆς γεωπονίας ἀποδοτέον κυρίως εἰς τὴν μόνωσιν αὐτῶν τούτων τῶν γεωργῶν, οἵτινες σπανίως διαμείβουσι πρὸς ἀλλήλους τὰς ἰδίας θεωρίας. Πᾶς ἕκαστος γεωργὸς νομίζει ὅτι ποιεῖται χρῆσιν τῆς ἀρίστης καὶ λυσιτελεστάτης μεθόδου. Οὐδένα πώποτε ἀπήνησα ἀγρονόμον, μὴ ἔχοντα τὴν ἰδέαν ὅτι εἶναι ὁ κράτιστος τῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἀγρονόμων, μὴ κατακρίνοντα δὲ κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἥττον σφοδρῶς τὸν ἑαυτοῦ γείτονα. Ἡ ἀπομόνωσις αὕτη συνεπάγεται τὴν παραπολὺ βραδείαν τῆς γεωργίας πρόσodon κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, ἡ θαυμασία γεωπονικὴ ἐπίδοσις τῶν Ἀγγλῶν ὀφείλεται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς τὰς ἀπανταχοῦ τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου ἀγροτικὰς ὁμηγύρεις· ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπάρχει ἀπὸ πολλοῦ ἰδρυμένη Γενικὴ Γεωργικὴ Ἐταιρία, ἧς οἱ ἐταῖροι ποιοῦνται ἀπαξ τοῦ ἔτους γενικὴν συνέλευσιν· ἐν πάσῃ βρετανικῇ

κώμη υπάρχει προσέτι Γεωργικός Σύλλογος, επιμελούμενος τῶν ἀγροτικῶν συμφερόντων τῆς οἰκείας περιφέρειας». «Τί εἶναι ἡ γεωργία; Εἶναι τέχνη βιομηχανική, οὐχὶ πλέον πολυπλοκος, οὐχὶ πλέον βαθεῖα ἢ ὅσον αἱ ἄλλαι τέχναι· μαθηά-νεται δὲ αὕτη οὐχὶ ἐν τοῖς δημοσίοις παιδευτηρίοις, ἀλλ' ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς σχολαῖς, ἐν αἷς διδάσκειται πρακτικῶς. Ἡ Σκωτία εἶναι ἴσως σήμερον ἡ γεωπονικῶς μᾶλλον ἀνεπτυγμένη χώρα τῆς οἰκουμένης, ἔνθα ἡ ἐπιστημονικὴ ἀγρονομία ἐποίησατο τὴν μεγίστην ἐπίδοσιν· τεκμήριον δέ, ὅτι ἐν πάσαις ταῖς κυριωτέραις τῆς Σκωτίας πόλεσι εὐρήνται πάμπολλοι χημικοὶ ἀγρονόμοι, οἵτινες ἀναλύουσι τὸ χῶμα ἐπ' ἀγαθῶ τῶν γεωργῶν—καὶ ὅμως οὐδαμῶ τῆς Σκωτίας ὑφίσταται δημοσία γεωργικὴ Σχολή ὡς ἡ ἡμετέρα ἐν Βεναρῖα. Ἡμεῖς χρῆζομεν ἐπὶ πᾶσι πρακτικῶν ἀγρονόμων, νομίζω δὲ ὅτι δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ κατασταθῶμεν χρήσιμοι πρὸς τὴν ἡμετέραν γεωργίαν. Οὐδεὶς ἀγνοεῖ ὅποση εἶναι ἡ πληθὺς τῶν ἐπιστημονικῶν στοιχειῶδων γνώσεων, δι' ὧν θὰ ἐφωτίζομεν τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμόν· εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο ἐπομένως ἐὰν ἐν τισὶ γυμνασίοις ἐνεκαινίζοντο στοιχειώδη ἐπιστημονικὰ μαθήματα ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν γεωργῶν, λέγων δὲ «στοιχειώδη ἐπιστημονικὰ μαθήματα» ἐννοῶ τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς ἀγροτικῆς χημείας, τῆς φυτικῆς φυσιολογίας, μετεωρολογίας καὶ ἀγρονομίας. Αἱ γενικαὶ αὗται θεωρητικαὶ γνώσεις θὰ ἐργομοιοποιούντο ὕστερον διὰ τῆς ἐμπειρικῆς διδασκαλίας». Καὶ πάλιν: «Πᾶν ἄλλο διανοοῦμαι ἢ ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς γεωργίας εἶναι χρῆμα ἀνωφελές· ἀλλ' ἡ γεωργικὴ ἐκπαίδευσις ἀδύνατον νὰ ἀποβῆ τελεία, ἐὰν μὴ ἄρξηται καὶ μὴ συντελεσθῆ ἐν ταῖς ἀγροῖς. Ἡ ἰδρυσις κεντρικοῦ Γεωργικοῦ Συνεδρίου, ἣν ὑφηγοῦνται πολλοὶ τῶν βουλευτῶν, φαίνεται μοι ἥκιστα λυσιτελής· ἀπ' ἐναντίας ἡ γεωργία θὰ ἐπορίζετο οὐ μικρὰν ὠφέλειαν ἐκ τῆς ἐλευθέρως συστάσεως ἐπιχωρίων ἐπαρχιακῶν Συλλόγων, οἵτινες, συνεργόμενοι ἐπὶ δεδομένων περιστάσεων εἰς κοινὰς ὁμηγύρεις, θὰ ἠρῶντων πάντα τὰ εἰς τὴν πρόοδον τῆς γεωργίας ἀναγόμενα ζητήματα.»

Οὐχὶ ἄλλως ἐδίδαξε καὶ διδάσκει περὶ τῆς γεωργίας ὁ ἀρχιγραμματεὺς τοῦ γερμανικοῦ κράτους. «Οἱ γεωπόνοι (ἔλεγεν ὁ Βίσμαρκ τῷ 1879) ὑπερέχουσιν ἐν γένει τῶν ἄλλων κατοίκων κατὰ τοῦτο ὅτι εἶναι ὑπομενητικοί, καρτερικοί, πιστοὶ εἰς τὸ κράτος καὶ ἐμπεφορημένοι συντηρητικῶν φιλελευθέρων αἰσθημάτων. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς ἔχει κατ' ἐξοχὴν τὰσιν συντηρητικὴν καὶ διασωστικὴν, χορηγεῖ εἰς τὸ κράτος τὴν ἀσφάλειαν τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως τοῦ φόρου, ἐν περιπτώσει δὲ κινδύνου, ὁ κληθυσμὸς οὗτος εἶναι ἡ μόνη ἀσφαλῆς πηγή, ἐξ ἧς τὸ κράτος δύναται νὰ πορισθῆ τοὺς ἀναγκαίους πόρους· ἐγώ

σεμνύνομαι ὅτι ἀνήκω εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀγρονόμων». Καὶ βραδύτερον, τῷ 1881, ἔλεγεν ὁ Βίσμαρκ: «Ἡ ἐν ἀγροῖς διαίτα εἶναι ἥττον δαπανηρά, οἱ δὲ αὐτόθι ἐνδεεῖς καὶ πτωχοὶ τυγχάνουσιν εὐκολωτέρας βοηθείας καὶ φιλανθρωπότερας περιθάλψεως. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν, ἔνθα ὁ πέννης οὐδὲ ἓνα ἴσως γινώσκει ἐκ τῶν ἑκατοντακισχιλίων περὶ αὐτὸν ἀνθρώπων, γινώσκει δὲ μόνον τοὺς ἀψύχους τῶν οἰκῶν τοίχους καὶ τῶν ὁδῶν τὸ λιθόστρωτον, ἡ τύχη τοῦ ἀθλίου τούτου πλάσματος εἶναι ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ χεῖρων ἢ ἐν ταῖς ἀγροτικαῖς κώμαις, ὅπου πάντων τὰ πρόσωπα εἶναι ἀλλήλοις γνωστὰ καὶ γνώριμα ἐν τοῖς ἀγροῖς ἢ ἀστοργία καὶ ἡ ἀναληθσία πρὸς τὰς ταλαιπωρίας καὶ τὰ παθήματα τῶν πτωχῶν εἶναι ὅπως ὀδηποτε μαλακώτερα ἢ ἐν ταῖς μεγαλοπόλεσι. Τίς ἐξ ὑμῶν, Κύριοι, θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ μείζονα τῆς ἰδίας αὐτοῦ μονώσεως συναίσθησιν ἢ διατριβῶν ἐν πόλει, ἐξ ἑκατοντακισχιλίων κατοίκων, ἔνθα νὰ μὴ ἔχῃ μηδεμίαν πρὸς ζῶσαν ψυχὴν γνωρίαν; Τοιαύτην τινὰ μόνωσιν δὲν θὰ ἠσθάνετο οὐδὲ ἐὰν ἐτύγχανεν εὐρισκόμενος μόνος μονώτατος ἐντὸς ἐρήμου καὶ ζοφεροῦ δάσους. Αὐτὸ τοῦτο ἀρμόζει λεγόμενον καὶ περὶ τῶν πτωχῶν τῶν μεγάλων πόλεων.» Ὁ Βίσμαρκ ἀσμενίζει πολλὰκις ἐξαιρῶν τὰ πλεονεκτήματα τοῦ ἀγροικοῦ βίου, ἐντεῦθεν δὲ ἴσως καὶ ἡ εἰλικρινὴς τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἀγροικία, ἣτις ὅμως, σκοπούμενων τῶν φιλογεωργικῶν ἐλατηρίων, σπανίως ἐκτρέπεται εἰς σκαιότητα. Ὁ ἀγρότης εἶναι κατὰ τὸν Βίσμαρκ ἀληθὲς πρότυπον «εὐπειθοῦς, πειθαρχικοῦ καὶ ὑγιοῦς τὸν νοῦν πολίτου.» «Πᾶσα τοῦ κράτους ἡ εὐδαιμονία ἐξήρηται κατὰ μέγιστον μέρος ἐκ τῆς γεωπονίας. Ὁ ἀγρότης δὲν κατασκευάζει καινουργῆ ἐνδύματα, εἰμ' ὅσας ἐμπορῆ χρημάτων· ἔχει δὲ καὶ τὸ μέγα τοῦτο προτέρημα, ὅτι συναρμόζεται πρὸς τὰς περιστάσεις· ἐὰν μὴ περισσεύουσιν αὐτῷ ἱκανὰ χρήματα ἵνα ἀγοράσῃ κρέας, ἀρκεῖται εἰς τὸν τυρόν, ἐὰν ἀπορῆ τυροῦ, λαμβάνει βούτυρον, ἐὰν στερῆται βούτυρου, τρώγει προθύμως καὶ ἀσμένως ξηρὸν ἄρτον, καὶ βραίνει ἐπὶ τὰ πρόσω ὅπως δύναται. Οὐδὲν ἀληθέστερον τῆς παροιμίας «ὅταν ὁ ἀγρότης πλουτῆ, ἀπαντες σὺν αὐτῷ πλουτοῦσι». Τῷ 1884 ἔλαβεν ἀφορμὴν ὁ Βίσμαρκ νὰ ὑποδείξῃ ἐτι ἐμφαντικώτερον τὰ ἐκ τῆς γεωργίας ἀγαθὰ. «Ἀρχιγραμματεὺς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ πρόεδρος ὑπουργικοῦ συμβουλίου, ὀλιγῶν τῆς γεωργίας καθίσταται ὅλως ἀχρηστος καὶ δέον παραχρῆμα νὰ ἀποπέμπηται. Ἐκ τῶν 45 ἑκατομμυρίων Γερμανῶν, ὑπάρχουσι 25 ἑκατομμύρια ὧν τὰ συμφέροντα προκόπτουσιν ἢ πάσχουσιν ἐκ τῆς ἐπίδοσεως ἢ ἐκ τῶν παθημάτων τῆς γεωργίας. Ἡ γεωργία καὶ ἡ βιομηχανία εἶναι αἱ δύο μεγάλαι ἀρτηρίαι τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ. Ἐὰν μὴ ἐλάμβανον πρόνοιαν ὑπὲρ τῶν

δύο τούτων ζωτικῶν τοῦ κράτους μοχλῶν, θὰ ἠμάρτανον εἰς τὴν ἐμὴν συνείδησιν, θὰ ἐξέπιπτον ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης, οὐδὲ θὰ ἠδυνάμην νὰ ἀπολογηθῶ ἐνώπιον τοῦ βασιλέως. Ἐὰν μὴ ἐφρόντιζον ὑπὲρ τῆς γεωργίας, ἡ Βουλὴ δικαίως καὶ εἰκότως θὰ μὲ ἐξεδίωκεν ἐκ τοῦ βουλευτηρίου. Θὰ ὑπελάμβανον τιμὴν μου νὰ παραδώσω μαθήματα ἀγρονομίας, οὐδεμίαν δὲ ποιῶμαι ὑπερβολὴν λέγων ὅτι εἰς οὐδένα βουλευτὴν, ἄπειρον τῆς γεωργίας, θὰ ἐπέτρεπον νὰ παρεδρεύη ἐνταῦθα. Ἐὰν ὑπῆρχε νόμος, καθ' ὃν οἱ ἐν Πρωσσίᾳ ὑπουργοὶ ὤφειλον νὰ μετέλθωσι τοῦ ἀγρονόμου τὸ ἐπιτήδευμα πρὶν τύχῃσι τοῦ ὑπουργικοῦ ἀξιώματος, καὶ καθ' ὃν ὁ πρωθυπουργὸς εἶδει ἐξ ἄπαντος νὰ ἦναι προσηκημένος περὶ τὴν ἀγρονομικὴν τέχνην, ὁ νόμος οὗτος, κατ' ἐμέ, οὔτε παράλογος θὰ ἦτο οὔτε ἄδικος.»

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ὁ κόσμος ἐτελείωσε! Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐπιστεύετο ἐν Μαδρίτῃ ὅτι ἐπρόκειτο νὰ συμβῇ κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου ἐ.ξ. Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐμελλεν ὁ ἥλιος ν' ἀνατελῆ τὴν δευτέραν πρωϊνὴν ὥραν, καὶ οὕτω νὰ ἐπιταχύνῃ τὸν χρόνον τῆς ἐργασίας καὶ τῶν κόπων διὰ τοὺς δυστυχεῖς θνητούς. Ὅπως ἀπολαύσωσι τοῦ θεάματος τούτου συναθροίσθησαν πλῆθος τῶν πιστῶν καὶ περιέργων Ἰσπανῶν ἐπὶ ὄρους εὐρισκομένου εἰς τὰ περικύρια τῆς Μαδρίτης. Καὶ ναὶ μὲν ὁ ἥλιος δὲν ἠδρόκησε ν' ἀλλάξῃ τὰς συνθηκὰς αὐτοῦ, ἐάνησαν ὅμως εἰς τὰ νύκτα ὅλοι οἱ ἄγιοι τοῦ Παραδείσου, τὸ θαῦμα δὲ τοῦτο κατὰ τὸν ἰσπανικὸν λαὸν εἶναι ἀλάνθαστον τεκμήριον τοῦ προσεχῶς τέλους τοῦ κόσμου. Τὸν περίπατον τοῦτον ἐπὶ τὰ ὄρη τῆς Μαδρίτης καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἁγίου Πέτρου μεθ' ὅλου τοῦ προσωπικοῦ αὐτοῦ ἐπηκολούθησαν ἄφθονοι σπονδαὶ ἐν Μαδρίτῃ, ἐκ τούτου δὲ δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι ἐπρόκειτο πολλῶ πλεον περὶ τῆς δίψης τῶν Ἰσπανῶν ἢ περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, ὅστις ἔτι καὶ νῦν ὑπάρχει καὶ ἐπὶ πολὺ ἔτι θέλει ὑπάρξῃ, οὐδενὸς τεκμηρίου δεικνύοντος τὴν ἀλλοίωσιν ἢ ἀποσύνθεσιν τῶν στοιχείων αὐτοῦ.

Οὐ μόνον πάντοτε ἐπίστευσε ὁ κόσμος εἰς τὴν προσεχῆ ἐκλείψιν τῆς γῆς, ἀλλ' ἡ ἰδέα αὕτη ὑπῆρξεν μάλιστ' ἐν τῶν εὐφορωτέρων θεμάτων τῆς δευσιδαιμονίας τοῦ λαοῦ. Κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐπίστευον εἰς γενικὸν ἐμπρησμόν, ὅστις ἤθελε μεταβάλλῃ τὸν πλανήτην ἡμῶν εἰς σωρείαν τέφρας ἦτο δὲ πολὺ δίκαιον μετὰ τὸν κατακλυσμόν νὰ λάβῃ μέρος καὶ τὸ πῦρ εἰς τὴν τελικὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ κόσμου τούτου. Τὴν ἰδέαν ταύτην τοῦ πυρὸς ἀναπτύσσει καὶ ὁ Ὁβίδιος διηγούμενος τὰς δυστυχίας τοῦ νέου Φαέθωνος τοῦ ὀδη-

γούντος τὴν ἄμαξαν τοῦ Ἥλιου καὶ παρ' ὀλίγον καιόντος τοὺς συγχρόνους αὐτοῦ, ὅπως δεῖξῃ αὐτοῖς τὸν ἥλιον ἐκ τοῦ πηλοῦ. Κατὰ τὸν μεσαιῶνα τὸ τέλος τοῦ κόσμου ἦτο ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ συρμού, τούτου δὲ ἔνεκεν οἱ πλούσιοι ἐπροθυμοποιούντο νὰ δωρῶσι τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν εἰς τὰς μονὰς, πρὸς ἐξίλασμόν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν.

**
*

Ὅτι ὁ κόσμος ποτὲ θὰ τελειώσῃ, τοῦτο πιθανώτατον, λέγοντες δὲ κόσμον ἐννοοῦμεν τὸν ἐπίγειον. Ὁ πλανήτης ἡμῶν οὐδένα ἔχει δικαίωμα νὰ ἐλπίζῃ αἰώνιον ζωὴν ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὡς νεκρὸς πλανήτης δύναται νὰ ὑπάρξῃ, πιθανὸν ἐπ' ἄπειρον, οἱ κάτοικοι ὅμως αὐτοῦ ἀναμφιβόλως ἤμεραν τινὰ θὰ ἀφανισθῶσι. Γνωρίζω ὅτι ἡ προφητεία αὕτη πολλοὺς θὰ λυπήσῃ, πρέπει ὅμως οὗτοι νὰ συνειθίσωσι νὰ φανταζονται τὴν γῆν ἄνευ κατοίκων, καὶ πρὸ πάντων ἄνευ ἀνθρώπων. Ὅτι ἔλαβεν ἀρχὴν ἔχει καὶ τέλος, τὸ ἀνθρώπινον δὲ γένος θὰ ἀφανισθῇ ὡς καὶ τόσα ἄλλα εἶδη, ὁ δὲ ἐμψυχὸς κόσμος ὁ διαρκῶς μεταμορφούμενος καὶ ἀφανιζόμενος θὰ ἐκλείψῃ ἐντελῶς, θὰ διατηρηθῇ ὅμως τὸ σύμπαν, ὅπερ εἶναι αἰώνιον καὶ ἀτελείωτον. Ἄς ἀναθαρρήσωσιν ἐν τούτοις οἱ φιλόζωοι τῶν ἀνθρώπων πολὺς, ἄπειρος, θὰ διέλθῃ ἔτι χρόνος μέχρις οὐ καὶ ὁ τελευταῖος τῶν ἀνθρώπων ἐκλείψῃ· οἱ ἀρχαῖοι Αἰγύπτιοι ἐφαντάζοντο τὸ τέλος τοῦ κόσμου μετὰ 36,000 ἐτῶν, οὕτως ὥστε ἐν ἀνέσει δυνάμεθα νὰ περιμένωμεν αὐτό. Ἐξ ἄλλου τισάνεις διεψεύσθησαν μέχρι τοῦδε αἱ διάφοροι προφητεῖαι περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου, ὥστε μικρὰν πρέπει νὰ διδῇ τις πίστιν εἰς προφητείας καὶ μόνον προφητείας.

**
*

Ἄφ' οὗ ἅπαξ παρεδέχθημεν ὅτι ἡμέραν τινὰ θ' ἀφανισθῶμεν, ἐξετάσωμεν νῦν τὸν τρόπον. Ὅτι τὸ τέλος τῆς γῆς θὰ ἐπέλθῃ διὰ τοῦ πυρὸς, ὅπως ἐπὶ μακρὸν ἐπιστεύθη, τὸ θεωρῶ ἀπίθανον ἢ σφαῖρά μας βαθμηδὸν καταψύχεται, ὥστε πολλῶ μεγαλείτεροι πιθανότητες ὑπάρχουσιν νὰ ἀποθάνωμεν παγωμένοι ἢ κεκαυμένοι. Ὑπάρχει ἐν τούτοις τὸ οὐράνιον πῦρ, ὅπερ θὰ ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ τὴν μεγάλην ταύτην ἀποτέφρωσιν, διὰ κομήτου ἀπαντῶντος τὴν γῆν κατὰ τὴν τροχίαν αὐτοῦ. Ὁ ἐλάχιστος κομήτης ἀπλῶς ἐπιψαύων ἡμᾶς ἤθελεν ἀναπτύξῃ θερμοκρασίαν ἀπίστευτον, μεταβαλὼν δὲ ἡμᾶς εἰς κόνιν ἤθελε διασκορπίσῃ εἰς τὸ ἄπειρον, χωρὶς νὰ μείνῃ οὐδεμίαν ἐφημερίαν ὅπως διηγηθῆ εἰς τοὺς ἀπογόνους τὴν ἀτυχῆ τῆς γῆς ἱστορίαν. Τὸ τέλος τοῦ κόσμου διὰ κομήτου τινὸς θὰ ἦτο πολὺ εὐάρεστον, τὸ μέσον θὰ ἦτο πρόσφορον, τὸ δὲ θέαμα μεγαλοπρεπές, δυστυχῶς ὅμως ἐπὶ μικρὸν ἠθέλωμεν ἀπολαύσῃ αὐτοῦ.